

Konotácie lexém “demokracia” a „demokratický“ v období „belle epoque“ Ruského impéria v porovnaní so súčasnosťou v Ruskej federácii

Ján Teodor Gajdoš

Abstract

The Connotations of the Lexemes "Democracy" and "Democratic" in the "Belle Epoque" Period of the Russian Empire Compared with the Present in the Russian Federation. *The paper aims to examine and compare the different connotations of the terms democracy and democratic in the political communication of representatives of power holders and the opposition in the Russian Empire at the end of the 19th and the beginning of the 20th century (until 1914) with the connotations of the given words in the Russian Federation today. The research was carried out on textual material mainly from journalistic sources, further from other official political texts (transcripts of parliamentary debates and promotional materials) and to a lesser extent from private written materials of former politicians. The analysis shows that in the official political discourse in the Russian Empire, democracy had primarily negative connotations; positive connotations were associated with the given term exclusively by opposition political forces. Currently, in the Russian Federation, both the representatives of the ruling power and the opposition associate democracy with primarily positive connotations, and they differ in their assessment of its state in Russia and abroad.*

Keywords: democracy, connotation, Russian Empire, Russian Federation, opposition.

Kľúčové slová: demokracia, konotácia, Ruské impérium, Ruská federácia, opozícia.

Úvod

V súčasnosti sa vo filológii venuje veľká pozornosť tým odvetviam jazykovedy, ktoré v sebe spájajú prvky viacerých lingvistických disciplín. Medzi tieto disciplíny patrí politická lingvistika, ktorá úzko súvisí s ďalšími disciplínami, ako napríklad sociolingvistika alebo kognitívna lingvistika.

„Hlavným cieľom politickej lingvistiky je štúdium rôznorodých vzťahov medzi jazykom, myslením, komunikáciou, subjektmi politickej činnosti a politickým stavom spoločnosti, čo vytvára podmienky pre rozvoj optimálnych stratégií a taktiky politickej činnosti“ (Čudinov 2006: 7). Preto sa javí perspektívnym skúmať, akú konotáciu mali kľúčové slová politického komunikačného registra so širokou konotačnou schopnosťou práve v zlomových okamihoch dejín.

Jedným z najdôležitejších období ruských dejín, o ktoré v súčasnosti z viacerých dôvodov rastie záujem vedeckej obce i širokej verejnosti, je vláda imperátora Mikuláša II. V tejto ére totiž paralelne prebiehalo niekoľko dôležitých historických procesov na pozadí celosvetového nárastu napätia, ale aj vzniku mnohých nových myšlienok a vynálezov. Dôsledkom týchto procesov boli zásadné zmeny v sociálnom a politickom systéme Ruského impéria. Jednou z kľúčových otázok daného obdobia bola úloha neobmedzenej moci imperátora a miera participácie širokých vrstiev spoločnosti na štátnej moci, teda otázka miery demokracie, respektíve demokratizácie v Ruskom impériu. Podobné spoločensko-politické tendencie na ruskej aj svetovej úrovni, akými sú rast napätia, a vedecko-technický pokrok sú prítomné aj dnes. Taktiež názorové prúdy podobné ako v období *belle époque*, lenže v inej pozícii k aktuálnemu uchopeniu moci, možno sledovať aj v súčasnej ruskej politicko-ideovej sfére. Preto jedným z najlepších vedeckých prístupov k štúdiu týchto dvoch období môžu byť metódy politickej lingvistiky.

V závislosti od vonkajších udalostí a vnútorných procesov v konkrétnej spoločnosti sa konotácia slov mení (Vestfaľskaja 2015). Ako východiskový bod pre štúdium konotácie tohto pojmu môže slúžiť jeho definícia z výkladového Slovníka Ožegova v jednom z najnovších vydaní (2014: 376): „DEMOKRACIA ...1. Politický systém, v ktorom najvyššia moc patrí ľudu.“ Nami skúmané pojmy z oblasti politického komunikačného registra však na konci 19. storočia prirodzene mali iný konotačný charakter. V oblasti politickej lingvistiky je vždy potrebné brať do úvahy strany politického boja, boja o moc. Vždy sú v opozícii, pričom jedna strana bojuje z pozície sily a moci a druhá sa snaží túto moc dobyť. Tento kontrast je tiež dôležitým zdrojom protirečenia a rôznych konotácií tých istých lexém. Vládnuca strana si rôznymi spôsobmi a technikami diktuje konotáciu slov, ktoré sú jej nepríjemné, a bojujúca strana sa snaží o to isté, len vo svoj prospech (Čudinov 2006: 6).

Prelom 19. a 20. storočia

Konotácie v komunikácii predstaviteľov a priaznivcov vládnucej moci

Koncom 19. storočia nastali v Ruskom impériu určité zmeny v politickom systéme, ktoré možno charakterizovať ústupom imperátorov z pozície autokratickej moci v prospech iných osôb, inštitúcií a spôsobov vládnutia, ktoré možno označiť pojmom *demokratizácia*. Postavenie samoderžavia a imperátorov v skúmanej ére, bolo v oficiálnom prostredí (štátne orgány, tlač, vzdelávacie inštitúcie) nespochybniteľné, východiskové. Pozíciu demokracie stanovovali už Základné zákony z roku 1906 (teda tie, ktoré už zahrnuli isté demokratizačné zmeny), v ktorých sa v čl. 4 uvádzalo: „Všeruskému Imperátorovi patrí Najvyššia Samoderžavná moc.“ To (v kontexte iných politických reálií) určuje dobovú oficiálnu konotáciu nami analyzovaných slov.

Slovo *demokratický* v ideovej sfére zástancov autokracie nieslo negatívne konotácie. Používali ho na vyjadrenie niekoľkých rôznych, ale vo svojej podstate prepojených pojmov, ktoré možno spájať s nevýhodami demokratickej formy vlády alebo ich prirodzene očakávať. Túto tendenciu nepochybne posilnila aj relatívna novosť demokracie ako formy vlády v modernom zmysle a dlhodobá existencia samoderžavia. Prvou negatívnou konotáciou (resp. pojmom) spojeným s lexémou demokracia/demokratický bol *nedostatok vzdelania (más)*. Ako príklad možno uviesť výrok V. V. Šul'gina, jedného z vedúcich osobností pravicovej frakcie v 2. – 4. volebnom období Štátnej Dumy, ktorý v roku 1909 publikoval v novinách *Kijevlanin*: „Vo všeobecnosti by sa v Rusku nemalo budovať príliš demokratické zemstvo, pretože by to znamenalo prepchať zemské zhromaždenie málogramotným elementom“ (Avrech 1991: 161).

Počas diskusie v Tretej dume o návrhu zákona o zemstvách v západných provinciách N. A. Zinoviev počas rozpravy o vhodnom cenze povedal, že ak by bol cenzus znížený: „[Pôjdeme] nekontrolovateľne nadol nielen na západných perifériách, ale aj na iných perifériách a vo vnútri Ruska. Bude sa musieť pohnúť smerom k demokratizácii zemstva (Avrech 1991: 206; preklad autor).“ Tento citát ukazuje, že termín *demokratizácia* sa spájal so strachom zo všeobecného úpadku („pôjdeme nekontrolovateľne nadol“). Ak zoberieme do úvahy, že k demokratizácii zemstva malo dôjsť v prípade zníženia cenzu, tak k obavám zo všeobecného úpadku možno pridať aj konotáciu chudoby, biedy, prípadne chaosu. Vnímanie konotácií demokracie na osi *chudoba-bohatstvo* existuje aj dnes, ako je uvedené nižšie.

Predseda Rady ministrov P. A. Stolypin, zástanca oficiálneho kurzu štátnej cárskej politiky, vo svojich prejavoch oveľa zriedkavejšie ako iní

používal lexému demokracia a slová od neho odvodené. Bolo však zaznamenaných niekoľko prípadov, keď ju použil, napríklad v roku 1911 (Jarkov 2012: 151): „Vládne opatrenia môžu byť iba štátne, a tieto opatrenia, opatrenia štátu, môžu byť konzervatívne, ale môžu byť aj hlboko demokratické.“ Adjektívum demokratický sa v tomto prípade stavia do kontrastu s prídavným menom konzervatívny, čo dokazuje aj jeho predchádzajúci výrok: „Je chybou, páni, pristupovať ku každej otázke úplne rovnakým spôsobom a prirovnávať ich k existujúcim modelom – liberálnym, reakčným alebo konzervatívnym“ (Jarkov 2012: 151). Možno konštatovať, že v uvedenom výroku sa teda demokracia sa stotožňuje s liberalizmom, resp. že jednou z jej konotácií bol *liberalizmus*.

Ďalšia konotácia, ktorá je pomerne netradičná, sa nachádza v Memoároch grófa, predsedu Rady ministrov, S. Ju. Witteho. Pri spomienkach na študentské roky píše o obhajobe dizertačnej práce vtedajšieho študenta V. N. Ligina (1924: 125): „Jediný z nich, kto mohol posúdiť dizertačnú prácu, bol mladý profesor Usov (súčasný profesor matematiky a fyziky na Moskovskej univerzite), ale ani Usov nebol špecialista na mechaniku a navyše sa trochu pretvaroval, pretože bol nakazený presne tým smerom, ktorým boli nakazené všetky univerzity tej doby, – teda „demokratickým“, - ktorý sa prejavoval v strachu byť akýmkoľvek spôsobom patrónom študenta kvôli jeho priezvisku alebo kvôli jeho prostriedkom [preklad autor].“ Gróf Witte teda dal slovu *demokratický* význam *zbabelý* alebo ten, kto svoju zbabelosť skrýva za zdaním profesionality, spravodlivosti či objektivity.

Konotácie v komunikácii predstaviteľov opozície

V opozícii voči vláde bolo aj niekoľko politických strán prítomných v Dumách rôznych volebných období, čo možno vyčítať z názvov týchto strán (zahrnutie slov demokracia alebo demokratický vyjadrovalo túžbu postaviť sa proti súčasnej vláde). Za najvplyvnejšiu predrevolučnú stranu v Dume možno považovať Ústavnú demokratickú stranu (Konstitucionno-demokratičeskaja partija), ktorá mala viacero skrátených názvov (Ústavní demokrati, Kadeti). Ako príklad konotácie, ktorú kadeti pripisovali demokracii, možno uviesť časť ich politického programu v revolučnom roku 1905: „Ľudové vzdelávanie by malo byť organizované na princípoch slobody, demokratizácie a decentralizácie, čo znamená zavedenie nasledujúcich princípov: Odstránenie všetkých obmedzení vstupu do školy [...], sloboda súkromnej a verejnej iniciatívy pri otváraní a organizovaní vzdelávacích inštitúcií všetkých typov [...]“. Ďalej v ich programe sú uvedené reálne požiadavky: „Medzi rôznymi stupňami škôl všetkých stupňov musí byť vytvore-

né priame spojenie, aby sa uľahčil prechod z najnižšieho stupňa na najvyšší. Úplná autonómia a sloboda výučby na univerzitách [...] [preklad autor].“ Teda opozičný pohľad istým spôsobom stotožňoval tieto pojmy so všetkým, čo je dobré, so všeobecným blahobytom a dobrom, čím sa približoval do veľkej miery súčasným konotáciám.

Konotačné zafarbenie týchto slov nebolo len dvojstranné, keďže ideový zápas neprebíhal len medzi samoderžavím a demokraciou (západného modelu). Do politického zápasu sa zapájali aj iné opozičné ideové prúdy, z ktorých najvplyvnejší (po kadetoch) bola takzvaná sociálna demokracia. Daný smer v Štátnej Dume presadzovala Ruská sociálnodemokratická strana práce (RSDLP), ktorej časť neskôr vytvorila boľševickú ruskú komunistickú stranu. Jej členmi boli aj poslanci Dumy a túto lexému, samozrejme, používali pre svoje účely a so svojimi konotačnými charakteristikami. Poslanec tretej Dumy I. P. Pokrovskij sa vyjadril takto: „Tento [návrh zákona] je ich duchovným dieťaťom, ktoré vynosili oni... Ruský nacionalizmus zabobňuje s ruským ľudom, demokratickými masami so všetkou nenávisťou, ako aj s celou demokraciou – či už je to ruská, veľkoruská, maloruská, poľská, litovská a židovská...“ (Avrech 1991: 215). V tomto prejave použil dvakrát nami skúmané slovo, a oba razy s iným významom. V druhom prípade ho [slovo demokracia] používa v základnom význame [forma vlády], ale v prvom prípade [prídavné meno demokratický] sa spája s lexémou masa [demokratické masy], a tak vzniká široké pole pre všemožné asociácie a metafory. Ale pri pokuse zistiť hlavnú metaforu jeho frázy najpravdepodobnejšou sa javí niečo ako *široké masy ľudí, ktorí nie sú pri moci*.

Súčasnosť

Konotácie v komunikácii držiteľov moci

Konotácie skúmaných slov v súčasnosti v Ruskej federácii možno rovnako ilustrovať na výrokoch držiteľov moci a opozície. V súčasnosti (na rozdiel od prelomu 19. a 20. storočia) je ukotvené v č. 1 ods. 1 Ústavy Ruskej federácie, že „Rusko je demokratický federatívny právny štát“. Z toho budú prirodzene vychádzať pri komunikácii aj držiteľia moci; očakáva sa, že budú prevládať pozitívne konotácie daného termínu. Bývalý ruský prezident D. Medvedev uviedol v roku 2009: „A myslím si, že je veľmi dôležité poznamenať, že chudoba je jednou z hlavných hrozieb demokracie. Je zrejmé, že chudobný človek nemôže byť slobodný. [...] Až donedávna, v období masovej chudoby vyvolanej prvou etapou reforiem, malo samotné slovo „demokracia“ v Rusku negatívny význam. V niektorých ohľadoch sa to jednodu-

cho zmenilo na nadávku [preklad autor].“ Tu, ako už bolo vyššie uvedené, možno pozorovať aj v súčasnosti konotácie s termínom *demokratický* na osi *bohatstvo-chudoba*. Z toho možno vyvodit' dva závery. Po prvé: dnes slovo demokracia má konotáciu bohatstva a akékoľvek odchýlky sú nežiaducim výsledkom negatívnych udalostí. Po druhé: v ruskej spoločnosti aj v súčasnosti prebiehajú procesy, ktoré dávajú týmto pojmom stále ďalšie a iné konotácie.

Podobne aj hovorca súčasného prezidenta Ruska D. Peskov vychádza z pozitívnej konotácie daných slov. Ako príklad možno uviesť jeho citát z marca 2024: „Už nebudeme tolerovať kritiku našej demokracie,“ povedal hovorca Kremľa. „Naša demokracia je najlepšia [preklad autor].“ Inherentne vyjadruje stotožnenie s demokraciou, a teda aj pozitívny náhľad na daný termín.

Konotácie v komunikácii predstaviteľov opozície

V súčasnosti, rovnako ako aj v minulosti, rôzne opozičné prúdy vychádzajú skôr z pozitívnej konotácie. Predseda strany LDPR Vladimir Žirinovskij sa v roku 2021 v televízii Rossija 1 vyjadril, že „moderná demokracia je sadizmus a masochizmus v jednej fľaši [preklad autor].“ Pritom ďalej kritizoval len jej súčasný stav, nie koncept ako taký.

Iná známa opozičná platforma Meduza uvádza v titulku v reakcii na vyššie uvedený Peskovov výrok nasledovné: „Putin a jeho spolubojovníci trvajú na tom, že Rusko má „najlepšiu demokraciu“. To myslia vážne? [preklad autor].“ Znova z uvedeného vyplýva, že kritizujú len jej súčasný stav v Rusku, a nie koncept ako taký – konotácie konceptu, resp. slova sú jednoznačne pozitívne.

Podobne ako na prelome 19. a 20. storočia, aj súčasnosti v ruskej politike existuje ako parlamentná strana aj Komunistická strana. Vo svojom oficiálnom vyhlásení na stránke Štátnej Dumy uvádzajú: „Komunistická strana Ruskej federácie má za svoj hlavný cieľ vybudovanie socializmu – spoločnosti sociálnej spravodlivosti na princípoch kolektivismu, slobody, rovnosti a presadzuje skutočnú *demokraciu* v podobe sovietskych, posilňujúcu federálny mnohonárodnostný štát. Toto je strana vlastencov, internacionalistov, strana priateľstva národov [preklad a zvýraznenie kurzívou autor].“ Je potrebné podotknúť, že namiesto slova demokracia [demokratija] použili slovo *narodovlastie*, čo je kalkový preklad (vláda ľudu), uvedený výrok však vyjadruje implicitné neprijatie a negatívnu konotáciu slova demokracia.

Záver

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že lexémy demokracia a demokratický majú alebo sa spájajú s úplne odlišnými konotáciami dnes a v oficiálnom komunikačnom priestore Ruskej ríše z konca 19. a začiatku 20. storočia. V Ruskom impériu tohto obdobia oficiálne inštitúcie a ich predstavitelia vychádzali z negatívnych konotácií slov demokracia a demokratický a spájali s nimi pojmy ako nedostatok vzdelania širokých mas, chudoba, bieda, úpadok, chaos, liberalizmus až zbabelosť, falošný dojem objektivity, kým opozičný pohľad dával týmto pojmom výlučne pozitívne konotácie, podobné tým dnešným, ako je sloboda či blahobyť. V súčasnej Ruskej federácii je tendencia aj oficiálnych predstaviteľov štátu vychádzať z pozitívnej konotácie slov demokracia a demokratický, pričom zároveň kladú do opozície jej stav v Rusku (pozitívny, lepší) a stav na západe a inde (horší). Predstavitelia súčasnej ruskej opozície zväčša vychádzajú z rovnakej konotácie – pozitívnej, dochádza iba k nezhodám pri hodnotení jej súčasného stavu (v Rusku je zlý, resp. horší ako na Západe). Výnimkou sú predstavitelia komunistických ideových smerov, ktorí naďalej – ale už v politicky oveľa slabšej pozícii – vychádzajú z negatívnych konotácií lexém demokracia a demokratický.

Zdroje korpusu

- MEDVEDEV, D. A. (2009). Demokratiya – eto ne tol'ko svoboda, no i samoogranicheniye, <https://rg.ru/2010/10/15/yar-forum.html?ysclid=lp820b04ic608144855> [21. 11. 2023].
- PESKOV, D. S. (2024). Peskov zayavil, chto demokratiya v Rossii samaya luchshaya, <https://tass.ru/politika/20169215> [28. 05. 2024]
- PORTÁL MEDUZA, (2024). *Putin i jego soratniki tverďat, čto v Rossii samaja lučšaja demokratija. Eto oni seriozno?* <https://amp.meduza.io/episodes/2024/05/21/putin-i-ego-soratniki-tverdyat-chto-v-rossii-samaya-luchshaya-demokratiya-oni-eto-seriezno> [28. 5. 2024].
- Program ústavno-demokracickej strany Jabloko, <https://www.yabloko.ru/-Themes/History/kdprogr.html> [21. 11. 2023]
- ÚSTAVA RUSKEJ FEDERÁCIE, (1993). online na: <http://www.constitution.ru/> v znení neskorších novelizácií. [04. 09. 2024]
- Zoznam poslancov Štátnej Dumy za Komunistickú stranu Ruskej Federácie: <http://duma.gov.ru/duma/factions/72100004/members/> [28. 5. 2024].

ŽIRINOVSKIJ, V. V. (2021). Zhirinovskiy nazval sovremennuyu demokratiyu smes'yu sadizma i mazokhizma, <https://www.vesti.ru/article/2645697> [28. 5. 2024].

Literatúra

- AVRECH, J. A. (1991). *P. A. Stolypin i sud'by reform v Rossii*. Moskva: Politizdat.
- ČUDINOV, A. P. (2006). *Političeskaja lingvistika: učeb. posobie*. Moskva: Flinta Nauka.
- JARKOV, S. A. (2012). *Izbrannyye vystuplenija P. A. Stolypina v Gosudarstvennoj Dume I Gosudarstvennom Sovete. 1906—1911 gody*. Moskva: Izdatel'stvo Gosudarstvennoj Dumy.
- OŽEGOV, I. S. (2014). *Tolkovyj slovar russkogo jazyka*. Moskva: Mir i obrazovanie.
- VESTFAĽSKAJA, A. V. (2015). Ocenka i konnotacii. Sovremennyye podchody. *Elektronnyj žurnal «Jazyk i tekst»*, 2(3): 3–11.
- VITTE, S. J. (1924). *Vospominanija. Detstvo. Carstvovanija Aleksandra II u Aleksandra III (1949 – 1894)*. Moskva: Slovo.

Kontakt

Mgr. Ján Teodor Gajdoš

Inštitút rusistiky	Institute of Russian Studies
Filozofická fakulta	Faculty of Arts
Prešovská univerzita v Prešove	University of Presov
Email Address: jan.teodor.gajdos@smail.unipo.sk	